

AKADEMİK MƏTNLƏRDƏ LEKSİK VƏ QRAMMATİK KOHEZİYANIN ROLU

Pərvanə Mövsümova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: parvana.movsumova@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə diskurs təhlilinin semantik standartı olan koheziya yazılı mətnlərə tətbiq edilir və onun yazılı mətnlə bağlı əsas amilləri tədqiq edilir. Koheziya lingvistik hadisə kimi öyrənilir və göstərilir ki, o diskursun müxtəlif hissələrini birləşdirmək üçün istifadə olunan müxtəlif qrammatik və leksik vasitələrlə diskurs zəmnində reallaşır.

Açar sözlər: diskurs, koheziya, akademik mətn, koheziya vasitələri, anafora, katafora, elipsis.

THE IMPORTANCE OF USING COHESION IN ACADEMIC TEXTS

Parvana Movsumova

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. In the article, cohesion, which is a semantic standard of discourse analysis, is applied to written texts and its main factors related to written text are studied. Cohesion is studied as a linguistic phenomenon and it is shown that it is realized in the context of discourse with various grammatical and lexical means used to connect different parts of the discourse.

Keywords: discourse, cohesion, academic text, tools of cohesion, anaphora, cataphora, ellipsis.

ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОГЕ- ЗИИ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Парвана Мовсумова

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье когезия, являющаяся семантическим стандартом дискурсивного анализа, применяется к письменным текстам и исследуются ее основные факторы, связанные с письменным текстом. Когезия исследуется как лингвистический феномен и показывается, что она реализуется в контексте дискурса с помощью различных грамматических и лексических средств, используемых для соединения разных частей дискурса.

Ключевые слова: дискурс, когезия, академический текст, средства когезии, анафора, катафора, эллипсис.

1. Giriş

Dünyada baş verən bütün hadisələrin, keçmiş səhvlərin, bu günkü vəziyyətin və gələcək ümidlərin əsas səbəbi ünsiyyətdir. Doğru olmayan ünsiyyət əsrlər boyu savaşlara səbəb olub, doğru diskurs isə sülhlərə imza atdırıb. Deməli düzgün ünsiyyət çaşqınlıq və aydınlıq arasında bir körpü rolunu oynayır. Doğru diskurs vasitəsilə narazılıqlar yox ola və razılıqlar tapıla bilər. İlk yaranan şifahi nitq də bunun sübutu olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə və insanların bir-biriylə əlaqələri artıq geniş vüsət alırdı və diskursun daha geniş kütləyə çatdırılması gərəkirdi ki, bu da yazının formalaşmasına öz töhfəsini verdi. Simvolik yazı nəinki öz dövründəki cəmiyyətə xidmət etmişdi, hətta bu günə kimi olan hadisələri öyrənmək üçün gərəkən məlumatları bizlərə ötürmüşdür. Ümumilikdə yazı tarixləri birləşdirən və keçmişimizlə əlaqə yaradan ən önəmli vasitədir.

Müasir dövrdə isə yazı, onun yazılma üslubu və qarşılıqlı əlaqəsi diskursun əsas maraq dairəsindədir. Rivers görə, bir dili başa düşülən şəkildə yazmaq, danışmaqdan qat-qat çətindir. Mətn yazılarkən oxucunun kim olduğu və mətni necə anlayacağı əvvəlcədən hesablanmalı və akademik yazılı mətnin üslubu, forması, qaydaları və uyumluluğu ona görə təyin edilməlidir. Şifahi nitqdə isə diskurs daha asandır, çünki bu qarşılıqlı baş verir [7].

Əvvəllər yazı primitiv ünsiyyət vasitəsidirsə, indi yazı nümunələri sözdən daha çox fikir bildirir. Akademik yazıda koheziyanın olması həm mətn daxili mənada, həm yazıyla ətraf təsirin əlaqəsində, həm də diskursun mahiyyət təhlilində çox böyük önəm daşıyır.

Akademik yazı son dövrlərdə çox inkişaf edən bir sahə olsa da, hələ də özlüyündə bir sıra anlaşılma problemləri daşıyır. Yazının 4 məqsədlə - əyləndirmək, məlumatlandırmaq, inandırmaq və fikir ifadə etmək üçün yazıldığına nəzərə alsaq, mətnin yazılmasındakı qarşılıqlı əlaqəni də tapa bilərik. Əgər məqsəd aydınsa onda koherentlik və koheziyanın önəmi nədir? Ümumiyyətlə, koherentlik və koheziyanın mətnin necə qurulduğuna göstərir, onun təşkil etdiyi elementlər bir-birinə birləşdirir və mənalı bütövlük yaradır [1]. Ardıcıl və doğru yazılan yazıda fikirlərin mənalı və məntiqli əlaqəsi üçün qrammatik və leksik birləşmə üsullarından istifadə edilir.

Koheziya mətn daxili əlaqənin qurulmasında leksik və qrammatik strukturların əlaqəsinin məcmuəsini təşkil edərkən, koherentlik isə məntiqi uyğunluğu və əlaqəliliyi təmin edərək tam anlaşılma rabitəli bütövlüyü təmin edir.

2. Yazılı mətndə koheziya əlaqəsi

Hall and Hewings iddia edir ki, “akademik mətn sadəcə təklif məzmununu deyil, eyni zamanda mətn və şəxslər arasındakı funksiyaları da ehtiva edir” [3]. Bloor and Bloor isə “Mətnin qarşılıqsız dil hissələrindən deyil də, tam təşkil olunmuş bir strukturun ibarət olduğunu” qeyd edirdi. [2]. Halliday and Hasan bildirir ki “ koheziya mətnin bir hissəsi ilə digər hissəsi arasında mövcud olan davamlılığı ifadə edir”. [4]

Koheziya dilçilikdə bir cümlənin və ya mətnin strukturunun və məzmununun mənə yaratmaq üçün necə əlaqələndirilməsini ifadə edən bir termdir. Mətnin mənalı olması üçün bir cümlədə, paraqraf daxilində və paraqraflar arasında uyğunluğa nail olmaq lazımdır. Koheziyaya uyğun yazılmış essələrdə bütün fikirlərin əsas mövzuya uyğunluğu ilə müəyyən edilir. Onlar müəyyən bir fikri oxucuya çatdırır və əsas diqqətə uyğunluğu saxlayırlar. Koheziyadan istifadə edilən cümlələr və fikirlər rəvan axır və nəticədə oxucu fikirləri heç bir problem olmadan izləyə bilər. Yazıda tutarlılığa nail olmaq üçün yazıçılar leksik və qrammatik birləşdirici vasitələrdən istifadə edirlər[6]. Bu birləşmə vasitələrinə misal olaraq təkrar istifadələr, sinonimlər, antonimlər, metonimiya, əvəzləmələr, cümlələr arasında anaforik və ya kataforik əlaqələr göstərilə bilər. 2 növ koheziya vardır: leksik və qrammatik.

Leksik koheziya: Leksik koheziya aşağıdakılar vasitəsilə təmin edilir.

Təkrar	Təkrarlanan sözlər birləşməyə kömək edə bilər. Təkrar edilən ifadələr mətn daxilində bağlılıq yaradır.	Quşlar gözəldir. Mən quşları sevirəm.
Sinonim	Uyğunluğa nail olmaq üçün başqa sözlə tam və ya demək olar ki, eyni mənasını verən söz və ya ifadədən istifadə edə bilərsiniz.	O bu gecə də kabus gördü. Bu qarabasmalar artıq onu dəhşətə gətirirdi.
Antonim	Antonimlər- əks mənalı sözlərin işlədilməsinə aiddir. Bu, tez-tez mətnin elementləri arasında əlaqə yaratmaq üçün istifadə olunur.	Köhnə filmlər darıxdırıcıdır, yeniləri daha yaxşıdır.
Hiponim	Bu, daha ümumi bir sinfin alt kateqoriyasını ifadə edən sözün istifadəsinə aiddir. Üstün terminin (yəni heyvan) müvafiq tabe terminlə (yəni pişik) əlaqələndirilməsi cümlələr və bəndlər arasında daha çox bağlılıq yarada bilər.	Bir pişik gördüm. Heyvan çox ac idi və xəstə görünürdü”.
Meronim	Meronim koheziyaya nail olmağın başqa bir yoludur. Bu, bir şeyin bir hissəsini ifadə edən, lakin onun bütövlüyünə istinad etmək üçün istifadə olunan bir sözün istifadəsinə aiddir, məsələn, "Mən burada bir çox üz görürəm" kimi üzlər insanlara müraciət etmək üçün istifadə edilə bilər. Aşağıdakı nümunədə əllər işçilərə aiddir.	Daha çox işçi tələb olunur. İş bitirmək üçün bizə daha çox əl lazımdır.

Qrammatik koheziya: Qrammatik koheziya mətn elementləri arasındakı qrammatik əlaqələrə aiddir. Bura aşağıdakıların istifadəsi daxildir:

Anafora	Anafora (misranın, cümlənin əvvəlində işlənən təkrir), mətnə və ya söhbətdə əvvəllər istifadə olunan başqa bir sözə istinad edən bir sözdən istifadə etdiyiniz zamandır[8].	Aliyə çox parlaq tələbədir. İmtahanda ən yüksək balı o topladı. "O" əvəzliyi "Aliyə" xüsusi isminə istinad edir.
Katafora	Katafora anaforanın əksidir. Katafora (misranın, <u>cümlənin</u> sonunda işlənən təkrir), aşağıdakı söz və ya ifadəyə istinad edən və ya onu ifadə edən söz və ya ifadənin istifadəsinə aiddir.	Budur o , bizim qəhrəman gəlir. Zəhmət olmasa, Fəridi qarşılıyın. "O" əvəzliyi "Fərid" xüsusi isminə istinad edir.

Ellipsis	Ellipsis nitqdən və ya yazıdan lazımsız və ya kontekstli ipuçlarından başa düşülə bilən bir sözün və ya sözlərin buraxılmasına aiddir. Ellipsis başqa sözlə, lazımsız təkrarlanmaların qarşısını almaq, cümlənin bir hissəsinə daha çox vurğu vermək, qrammatik quruluşuna təsir göstərmədən daha çox səlislik və ritm yaratmaq üçün ədəbiyyatda istifadə olunan bir qaynaqdır.	Aşağıda bir neçə ellipsis nümunəsi və bu ədəbi şəxsiyyətin məqsədi var. "Qardaşım dondurmanı sevir, anam sevmir" (bəyənmək feli buraxılmışdır). "Qardaşım pizza almağa gedərkən evdə idim" (" mən" əvəzliyi buraxıldı)
Əvəzetmələr	Əvəzetmələr bir sözün başqa bir sözü əvəz etmək üçün istifadəsinə aiddir.	A: Hansı köynəyi istərdiniz? B: Çəhrayı olanı istərdim.
Bağlayıcılar və keçid sözləri	Bağlayıcılar və keçid sözləri sözləri, ifadələri, cümlələri və ya cümlələri birləşdirən nitq hissələridir. <u>Bağlamalara nümunələr:</u> lakin, və ya, və, baxmayaraq ki, baxmayaraq, çünki, <u>Keçid sözlərinin nümunələri:</u> lakin, buna bənzər, eyni şəkildə, xüsusi olaraq, nəticə etibarilə, bu səbəbdən, fərqli olaraq, müvafiq olaraq, mahiyyətə, əsasən, nəhayət.	Aynur və Cəmilə zəng etdim. Yorğun, amma xoşbəxt idi. O, nə şokoladı, nə də şirniyyatı sevmir. Siz ya işi bitirə bilərsiniz, ya da kiməsə bunu sizin yerinizə etməsini xahiş edə bilərsiniz. Ev tapşırığı bitdikdən sonar nəhayət o yatmağa getdi. Çox zəngin olmasına baxmayaraq , o xoşbəxt deyil. Məni məsuliyyətli birisi kimi tərbiyə ediblər. Bu səbəbdən , mən də uşaqlarıma hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımağı öyrətməyə çalışacağam.

Thompsona istinadən, koheziya komponentlərinin istifadəsi beş əsas növə bölünür: [5]

1. **İstinad:** məndəki iki və ya daha çox ifadə eyni şəxsə, əşyaya, fikrə istinad etdikdə
2. **Ellipsis:** leksik elementin təkrarlanmasının qarşısını almaq və bu elementi əvəz etmək üçün qrammatik resurslardan istifadə etdikdə
3. **Əvəzetmə:** sözlərin, ifadələrin və budaq cümlələrin buraxılmasında
4. **Bağlayıcı:** mətn bölmələri və bağlayıcıları arasındakı birləşdirici əlaqəni mənə əlaqəsini nümayiş etdirmək üçün təsvir edəndə

5. Leksik koheziya: diskursda leksik elementlərin istifadəsinin koheziya təsirinə istinad edərək bir hissəni əvvəl verilmiş digər hissəylə əlaqələndirəndə qarşılıqlı birləşmə və əvəzlik istinadı tez-tez uyğun olmayan şəkildə istifadə olunur. Əksər hallarda onlardan birləşdirici vahid kimi deyil, kontekstdən təcrid olunmuş söz və ifadə vasitələri kimi istifadə edirlər [8].

Koheziyada istifadə olunan sözlər və ifadələr

1. Əlavə sözlər	Həmçinin, və, eləcə də, eyni zamanda, bundan başqa, eyni dərəcədə əhəmiyyətli, daha da, bundan əlavə, əlavə olaraq, eynilə, üstəlik, həm də, nəinki... həm də.
2. Gücləndirici sözlər	Məsələn, əslində, konkret olaraq, təsvir etmək üçün
3. Təkrarlanan sözlər	Yenə, başqa sözlə, yəni, əgər təkrar etsək
4. Kontrast sözlər	Lakin, əksinə, baxmayaraq, baxmayaraq ki, lakin, əksinə, buna baxmayaraq, bir tərəfdən \digər tərəfdən, hələ də
5. Səbəb-nəticə sözləri	Müvafiq olaraq, nəticədə, çünki, deməli, bu səbəbdən, çünki, kimi, belə ki, onda, buna görə də, beləliklə
6. Nisbi sözlər	Baxmayaraq ki, əgər, həтта, buna görə də, əgər
7. Nümunə	Məsələn, nümunə olaraq
8. Vurğulayan sözlər	Hər şeydən əvvəl, daha çox/ən əsası
9. Səbəb sözləri	Bu səbəbdən, buna görə,
10. Sözləri sıralayın	Sonra, eyni zamanda, əvvəl, birinci/ikinci, əvvəl, nəhayət, nəhayət, sonra, bu arada, sonrakı, indi, bu gün/dünən/keçən həftə/gələn il, isə, tarixən, axırda, nəhayət
11. İzah	Başqa sözlə desək
12. Münasibət	Təbii ki, əlbəttə, əlbəttə, kifayət qədər qəribə, təəccüblü, xoşbəxtlikdən, təəssüf ki, şübhəsiz, şübhəsiz
13. Xülasə	Nəhayət, yekunda, qısaca, ümumiləşdirmək üçün

Nəticə. Koheziya sözləri, ifadələri, cümlələri və abzasları bir-birinə "bağlamaq" deməkdir. Bu elementlər arasındakı əlaqələri oxucuya aydın və məntiqli şəkildə axıcılığını təmin edərək çatdırır. Koheziya dilçilikdə bir cümlənin və ya mətnin strukturunun və məzmununun məna yaratmaq üçün necə əlaqələndirilməsini ifadə edən bir termdir. Koheziya akademik yazının mühüm xüsusiyyətidir. Bu, yazının bir-birinə uyğun olmasını və ya "bir-birinə yapışmasını" təmin etməyə kömək edə bilər ki, bu da oxucunun istənilən akademik yazıdakı əsas fikirləri izləməsini asanlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Brown G., Yule G., (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bloor, T., & Bloor, M. (2004). *The Functional Analysis of English*. London: Hodder Arnold.
3. Hall, David R. and Hewings, Ann (Eds.), *Innovation in English language teaching*: Routledge, London, 2001
4. Halliday M.A., K., Hasan R., (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
5. Mann W.C., Thompson S., (1987). *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. ISI Reprint Series. ISI/RS 87-190. P1-82.
6. Mammadov A., (2017), *Studies in Text and Discourse*. Azerbaijan University of Languages, Baku.
7. Rivers, W.M. (1981) *Teaching Foreign-Language Skills*. The University of Chicago Press, Chicago.
8. Van Dijk T.A. (1980). *The Semantics and Pragmatics of Functional Coherence in Discourse*. *Journal of Pragmatics* 4, 233-252.